

SOSYAL SİYASET KAVRAMI VE ÖMER B. ABDÜLAZİZ'İN SOSYAL SİYASETİ

Murtaza KÖSE*

ÖZET

Ömer b. Abdülaziz 717-720 yılları arasında Devlet başkanlığı yapmış olan Emevi halifelerinden biridir. M.679/682) tarihinde Medine'de bazı kaynaklara göre de Mısır'da doğan Ömer b. Abdülaziz, Halife Ömer bin Hattab'ın torununun çocuğudur. Ömer b. Abdülaziz Medine valiliği yaptığı sürede bu görevini ifa ederken zamanın âlimlerinden oluşan bir istişare heyeti ile devlet işlerini yürütürdü. Medine valiliğinden sonra hiç istemediği halde devlet başkanlığına getirildi. Ömer dindarlığa önem veren ve lüks hayattan hiç hoşlanmayan bir halife olarak hayatını devam ettirdi. Kendinden önce haksız uygulamalarda bulunan idarecilerin haksızlıklarını ortadan kaldırmaya çalıştı. İdareciliği süresince gerçekleştirdiği önemli sosyal siyasetlerle toplumun refah seviyesini yükselterek fakirlikle mücadele de tarihe mal olacak birçok uygulamaları başardı. O güne kadar Cuma hutbelerinde toplumun kanayan yarası olan Hz. Ali'ye beddua okuma âdetini kaldırdı. Kısa bir süre hilafette kalmış olmasına rağmen ülkenin her tarafında genel anlamda huzur, istikrar ve refahı temin etmeyi başardı. Halife zamanının muhaliflerinin aldatmasıyla kendi kölesi tarafından yemeğine zehir koydutturularak yaklaşık 40 yaşlarında vefat etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ömer b. Abdülaziz, Emeviler, Sosyal Siyaset, Halife, Vali, Medine.

ABSTRACT

Concept of Social Policy and Omar ibn Abd al-Aziz's Social Policy

Ömer b. Abdülaziz was an Umayyad caliph who ruled from 717 to 720. He was also a great-grandson of Ömer b.Hattab was born around 679/682. Ömer formed a council with which he administered the province. His time in Medine was so notable that official grievances sent to Damascus all but ceased. In addition, many people emigrated to Medine from Iraq seeking refuge from their harsh governor. Süleyman, who was Ömer's cousin and had always admired him, ignored his own brothers and son when it came time to appoint his successor and instead nominated Ömer. Ömer reluctantly accepted the position after trying unsuccessfully to dissuade Süleyman, and he approached it unlike any other Umayyad caliph before him.

---

* Doç.Dr., Atatürk Üniversitesi İslam Hukuku Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

Disdainful of luxuries Ömer was extremely pious and disdainful of worldly luxuries. Fearful of being tempted into bribery, he rarely accepted gifts. He is widely known for reinforcing the Zekat and according to Muslim tradition, at the end of his rule, there were scarcely any poor people to give the charity money to. Halt to the cursing of Hz. Ali made a number of important religious reforms. He abolished the long-standing custom of cursing Hz. Ali at the end of Friday sermons and ordered the following Kur'an verse be recited instead. His reforms in favor of the people greatly angered the nobility of the Umayyads, and they would eventually bribe a servant into poisoning his food. He died in the forty years old.

Key Words: Omer b. Abd al-Aziz, Ummayad, Social Policy, Caliph, Governor, Medine

Giriş

İnsanlık tarihi gerçek anlamda idarecilerini bulduğu sürece hak, adalet, huzur, güven, istikrar ve refah gibi insanlık fitratının arzu ettiği kavram ve bunların pratik yansımalarını her alanda bulabilmeleri mümkün olacaktır. Bu kavramların sosyal siyasetle azami seviyede gerçekleştirilmesi fert ve toplumun maddi ve manevi refah seviyesini artıracak ve selim fitratlar tarafından arzu edilen bir toplum meydana getirilecektir. Sosyal siyaset kavramı genel anlamda toplumun değişik sosyal kesimlerinde ortaya çıkan farklı sosyal problemleri ortadan kaldırmayı, herkesin sosyal refahını temin etmeyi ve yaygınlaştırmayı hedefleyen uygulamaların bütünüdür. Aynı zamanda bu kavram insanların fitratına ve benimsenen ahlâkî değerlere göre düzenlenen sosyal politikaların bütünüdür.

Ömer b. Abdülaziz insanlık tarihinin ender devlet adamlarından biridir. Uyguladığı sosyal siyasetle hem valilik hem de halifelik döneminde toplumun her kesiminde sosyal adalet, istikrar ve güven ortamını tesis etmiş bir şahsiyettir. Kendinden önceki bazı yöneticilerin yanlış bir takım uygulamalarından ders çıkaran, şahsi ve devlet işlerinde ferdi hareket etmeyen bir idarecidir. O daima ilim ve amelleriyle toplumun takdirini kazanmış kişilerden oluşan istişare heyetiyle icraatta bulunan, toplumun huzur ve refahını temin etmeyi kendi huzur ve refahına tercih eden bir kişilik ortaya koymuştur. Ekonomik, siyasi, idari anlamlarda günümüz açısından ayrı bir önem arzeden sosyal devlet örneğinin pratiğini de uygulayan önemli liderlerdendir.

I. “Sosyal”, “Siyaset” ve “Sosyal Siyaset” Kavramları

1. Sosyal Kavramı

Sosyal kelimesi Batı dillerinden dilimize geçen içtimai veya toplumsal kelimelerinin karşılığı olarak kullanılmaktadır. Bu kelime XIX. yüzyılın sanayi devrimi sonrası dönemlerinde yoğun bir şekilde kullanılan ve insanla ilgili, kamuya ait, içtimai problemleri karakterize eden bir deyim olarak kullanılmaya başlanmıştır. Fertlerin, toplumsal grupların ve toplumların kendi aralarındaki karşılıklı ilişkilerini konu alan sosyal karakterdeki olayların bütünü beşeri gerçekler açısından ele alınmasını belirleyen sosyal kelimesinin şu şekilde tanımlanması mümkündür: Organize toplumlar veya toplum grupları içinde yaşayan insanla ilgili her şey sosyal kelimesi ile vasıflandırılır. Bu tanımlamadan da anlaşılacağı gibi her hangi bir olayın sosyal karaktere sahip olabilmesi için önce insanla ilgili olması gerekmektedir. İkinci olarak insan kelimesinden kendi kapalı dünyasında münzevi bir hayat sürdüren kimseyi değil, diğer fertlerden oluşmuş, kendi dünyasını başkalarının yaşayışı ve genel hükümler çerçevesinde organize ederek bir toplum kurmuş ve bu organize toplum içinde yaşamayı kabul etmiş insanı anlamak gerekmektedir. Böyle bir organize toplum grubu veya toplum içinde yaşayan insanın bütün ilişkileri, mücadeleleri, gayretleri, hayat tarzı, hayat seviyesi, refahı, çalışma şartları sosyal karakterdeki tezahürlerden başka bir şey değildir.¹

2. Siyaset Kavramı

“Siyaset” kelimesi lügatlarda karşılığı başa geçmek, idare etmek, insanlara bir şeyi emretmek ve yasaklamak, onları yönetmek, terbiye etmek, hükmetmek, düzene koymak, bir topluluğun menfaati adına yapılan fiil ve hareketler anlamında kullanılmaktadır. Bu kavramın batı dillerindeki karşılığı Yunanca “politica” sözcüğüne dayanmaktadır. Yunanca’da siyasal şeyler, vatandaşlık hakkına ilişkin olan konular ayrıca hükümet faaliyetlerinin yapı ve muhtevasını etkili hale getirmek maksadıyla gücün kullanılmasını sağlayan vasıtalar manalarına da gelmektedir.²

Siyaset, Osmanlı literatüründe hükümet, ülke idaresi, cezaya müstehak olanların cezasını vermede şiddet göstermek, ceza, toplumun işlerinin düzenlenmesi

¹ Çubuk, Ali, *Sosyal Politika ve Sosyal Güvenlik*, Ankara, Gazi Üniversitesi Yayınları, 1983, s. 6; Seyitoğlu, Halil, *Ekonomik Terimler Sözlüğü*, Ankara, Güzem Yayınları, 1992, s. 777.

² Fîrûzâbâdî, Mecdüddin Muhammed b. Yakub, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, Dâru'l-Cil, Beyrut, tsz, II, 230; Eryılmaz, Bilal, “Siyaset”, *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*, İstanbul, 1990, III, 423; Seyyar, Ali, *Sosyal Güvenlik Terimleri*, Papatya Yayınları, İstanbul, 2005; Mutçalı, Serdar, *Arapça-Türkçe Sözlük*, Dağarcık Yayınları, İstanbul, 1995, s. 417; Yalçıntaş, Nevzat-Tuna, Orhan, *Sosyal Siyaset*, Filiz Kitapevi, İstanbul, 1991, s. 21.

için hikmet-i hükümet iktizasından olan icraat, devletlerarasındaki münasebet ilmî diplomasi gibi anlamlarda kullanılmıştır. Bu kavram devlet işlerini düzenleme ve yürütme sanatı, bir amaca ulaşmak için düşündüğünden başka türlü konuşup davranarak işini yürütme, ülke, devlet, insan yönetimi gibi anlamlarda kullanılmaktadır. İslam düşünürleri siyaseti sosyal hayat için vazgeçilmez yararlı bir uğraş olarak yorumlamışlardır. Mesela Gazzâlî'ye göre siyaset, yaşayabilmek için zorunlu işler arasında yer alan şerefli bir meslektir; toplumun sevgi, saygı yardımlaşma ve beraberliğini sağlama aracıdır; insanlığı ıslah ile dünya ve ahirette selamete ulaştıracak doğru yolu gösteren bir faaliyettir.³ Başka bir tanımlama ile Gazzâlî siyasetin din ve ahlâkın zorunlu bir uzantısı olarak ortaya çıktığını, hayatın müşahhas şartlarına adapte edilen bir davranış sanatı olduğunu beyan etmektedir.⁴ İslam âlimlerinden İbn Haldun siyaset kavramını çeşitli açılardan ele alıyorsa da genel siyaset kavramı ona göre “devlet yönetiminde izlenen yol, usul olarak tanımlanmıştır, böyle bir siyaset kavramında toplumu oluşturan insanların hangi din ve inançtan oldukları değil bilakis esas olan onların sevk ve idaresidir.⁵ Bu kelime konuşma ve yazı dilinde genellikle “amme teşekkül veya müessesesini sevk ve idare sanatı” anlamında kullanılmaktadır. Devletin asıl karakterini oluşturan bu sevk ve idare sanatı aslında, organize toplum ve toplum grubu içinde yaşayan insanın yaşayışını devlet yardım ve desteği ile düzenleyip aynı toplumsal organizmanın uzvu olan bu insanları, gerçek birer vatandaş kisvesi ile ele aldığı zaman sosyal siyasetin veya diğer bir ifade ile sosyal politikanın faaliyet sahası ve kavramını oluşturmaktadır.⁶

3. Sosyal Siyaset Kavramı ve Tanımı

Sosyal Siyaset kavramı, literatürde bazen “sosyal politika, toplumsal politika, içtimaî siyaset; refah politikası” gibi kavramlarla eş anlamlı tutulmaktadır. Sosyal siyaset, genelde toplumun değişik sosyal kesimlerinde ortaya çıkan muhtelif sosyal problemleri ortadan kaldırmayı ve herkesin sosyal refahını temin etmeyi ve yaygınlaştırmayı hedefleyen tedbirlerin ve uygulamaların bütünüdür. Bir başka ifadeyle, çalışma hayatının yanında sosyal hayata yönelik düzenleyici ve iyileştirici politikaların bütünüdür. Bazı tanımlamalara göre de sosyal siyaset, insanların

³ Eryılmaz, a.g.e., III, 423.

⁴ Korkmaz Fahrettin, *Gazâlî'de Devlet*, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1995, s. 41.

⁵ İbn Haldun, *Mukaddime*, (Haz.: Süleyman Uludağ), Dergah Yayınları, İstanbul, 2008, I, s. 571-572.

⁶ Çubuk, a.g.e., s. 6.

fitratına ve benimsenen ahlâkî değerlere göre düzenlenen sosyal politikaların bütünüdür. Buna göre de sosyal siyaset, sosyal ahlâk ildir.⁷

Sosyal siyasetin sosyal siyaset tedbirlerine ihtiyaç hissettirecek olaylarla beraber doğup geliştiği tabiidir.⁸ Nitekim modern dünya da bu kavramın ortaya çıkmasına sebep olan tarihi olaylar zinciri mevcuttur. Sosyal siyaset uygulamasının gerek teoride gerekse uygulamada yaygınlaşması toplum üzerinde kabul edilebilirliğini daha da fazla kuvvetlendirir. Bir bilim dalı olarak sosyal siyaset, iktisadî faaliyetlerin, bazı sosyal kesimlerde doğurduğu maddî olumsuzlukları ve sosyal adaletsizliği gidermeyi hedef alan bir disiplindir. İktisat ilmi, ekonomik faaliyetlerin işleyişini, gelirin nasıl dağıldığını araştırırken; sosyal siyaset ise ekonomik faaliyetlerin, gelir ve servet dağılımının, ahlâkî ve âdil esaslara göre nasıl oluşması gerektiği ve bu istikamette alınması gereken politikalar üzerinde durmaktadır.

Sosyal siyaset, mevcut tabii, beşeri, sosyal imkânlardan azami ve en uygun olanı seçerek toplumu refaha ulaştırma sanatıdır. Geniş anlamıyla ele aldığımızda; toplum organizmasının birer uzvu olarak yaşayan birimlerin hareketlerinden doğan mücadelelerini, tezatlarını ve farklılıklarını, sosyal adalet ilkesine göre çözümlenmeyi ve bu suretle devletin bütünlüğünü, toplumun refahını ve başarısını sağlamayı hedef alan tedbirlerin tümüdür.⁹ Bir başka ifadeyle sosyal siyaset, toplumsal hayatın değişik kesimlerinde ortaya çıkan farklı sosyal problemleri ortadan kaldırmayı ve sosyal refahı temin etmeyi, artırmayı, yaygınlaştırmayı hedefleyen tedbirlerin bütünüdür.¹⁰ Bu hedef toplum fertlerinin ve sosyal gruplar arasındaki hayat seviyelerinin sosyal hizmetlerden yararlanma ve ekonomik imkanlara ulaşabilmekte doğmuş bulunan farkları azaltmaktır. Sosyal siyasetin aynı zamanda insanların fitratına ve benimsenen ahlâkî değerlere göre düzenlenen sosyal uygulamaların bütünü olduğu da unutulmamalıdır. Karakter itibarıyla sosyal siyaset statik ve formel olmaktan ziyade dinamik bir yapıya sahiptir. Bu dinamizm kaynağını toplum organizmasının hareketlerinden almaktadır. Bu dinamik gelişme içinde fertle toplum, insanların maddi ve manevi değerleri, toplumla toplum gruplarının hak ve menfaatleri bir uyum içinde düzenlenmek istenmektedir.¹¹ Buradan hareketle sosyal siyasetin amacı; insanı insanca yaşatacak tedbirleri alarak, fakirlik problemini yok etmeye çalışmakla fert ve

⁷ Yalçıntaş-Tuna, a.g.e., s. 28, 29; Çubuk, a.g.e., s. 7, 8.

⁸ Yalçıntaş-Tuna, a.g.e.,s. 22.

⁹ Kocaoğlu, Mehmet, *Sosyal Politika*, Tühis Yayınları, Ankara,1988, s. 33.

¹⁰ Seyyar, Ali, *Sosyal Siyaset Terimleri*, Sakarya Kitapevi, İstanbul, 2002, s. 544-546.

¹¹ Çubuk, a.g.e., s. 5.

toplumu maddi ve manevi yönleri içinde mütalaa ederek onları sağlıklı, barışçı ve adil bir refah düzeyine kavuşturmuştur. Bütün bu tanımlamalardan da anlaşılacağı gibi sosyal siyasetin ilgi alanı ve yelpazesi çok geniştir.

II. Ömer b. Abdülaziz'in Hayatı, Şahsiyeti ve Sosyal Siyaseti

1. Hayatı, Şahsiyeti ve Fazileti

İslam Tarihi ve tabakat kitapları ondan ikinci Ömer veya beşinci adil halife olarak bahsederler.¹² Onun adaletli olduğu konusunda ittifak edilmiştir. Ömer b. Abdülaziz'in doğum tarihi kaynaklarda tam bir ittifak olmamakla birlikte Hicri 63 senesidir.¹³ İbn Hacer h. 61 de doğduğunu ifade etmektedir.¹⁴ Bazı kaynaklar ise bu tarihin hicri 60 olduğu belirtilmektedir. Doğum yeri olarak da muhtelif kaynaklar itibarıyla Medine veya Mısır'ın Hulvan bölgesi zikredilmektedir.¹⁵ Anne ve babası cömertlik, takva ve iyiliğiyle meşhurdur. Babası adalet, insaf ve merhamet sahibi bir idareci olan Mısır valilerinden Abdülaziz bin Mervan'dır. Annesi Hz. Ömer'in oğlu Âsım'ın kızı Leyla'dır. Ömer b. Abdülaziz aynı zamanda Emevî halifelerinden Mervân'ın torunudur.¹⁶

Ömer b. Abdülaziz'in annesi ile ilgili olarak Hz. Ömer'in başından geçen hadise oldukça ilginçtir. Hz. Ömer bir gün halkın kendisi ve yönetimi hakkında neler düşündüğünü öğrenmek için tebdili kıyafetle gezmekte iken, sattığı süte su karıştıran bir anne ile kızı arasındaki konuşmaya kulak misafiri olur. Konuşmada kızın, annesine halifenin süte su karıştırmama emrinin olduğu söylemesine rağmen annesinin bu emri dinlemeyip aksine hareket ettiğini ve kızında annesine karşı serzenişte bulunduğunu işitir. Hz. Ömer ertesi gün kızın bu fikirde ısrar edip

¹² Bu konuda Saîd İbnü'l-Müseyyeb de halifelerin üç olduğunu ve bunların Hz. Ömer, Hz. Ebubekir ve üçüncüsünün de Ömer b. Abdülaziz olduğunu ifade eder, Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdullah, *Hilyetü'l-Evliya ve Tabakatü'l-Asfiya*, Beyrut, 1967, V, 257.

¹³ İbn Sa'd, *et-Tabakatü'l-Kübra*, Dâru Beyrut, Beyrut, 1957, V, 330; Zirîkî, Hayreddin, *el-A'lâm*, Beyrut, 1969, V, 2009; Yiğit, İsmail, "Ömer b. Abdülaziz", *DİA*, İstanbul, 2007, XXXIV, s. 53; Latif, Erdoğan, *Ömer b. Abdülaziz*, Çare Yayınları, İzmir, 1982, s. 8; Ahmed, Eminoğlu, *V. Raşid Halife Ömer b. Abdülaziz*, İnkılap Yayınları, İstanbul, 1984, s. 72; Sallâbi, Ali Muhammed Muhammed, *Ömer b. Abdülaziz*, (Çev. Ayhan Ak), Ravza Yayınları, İstanbul, 2009, s. 15; Sahhar, Abdulhamit Cüde, *Ömer b. Abdülaziz*, (Çev. Numan Yazıcı), Rağbet Yayınları, İstanbul, 2007, s. 15.

¹⁴ İbn Hacer, Şihabüddin Ebi'l-Fadl Ahmed b. Ali, Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb*, Beyrut, Dâru Sâdır, 1326, VII, 476.

¹⁵ İbn Abdilhakem, Ebu Muhammed Abdullah, *Siretü Ömer b. Abdülaziz (Alâ Mâ ravâhu' İmâm Malik b. Enes ve Ashabuhu)*, Neşreden; Ahmed Ubeyd, Mektebetü'l-Vehbe, Dimeşk, 1954; s. 20; Zehebî, Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 1986, V, 126; Suyûtî, Celaledin Abdurrahman b. Ebu Bekir, *Târîhi'l-Hulefâ*, Beyrut, tsz, s. 248; Hasan İbrahim Hasan, *Tarihu'l-İslam*, (Çev. İsmail Yiğit-Sadrettin Gümüş), Kayıhan Yayınları, İstanbul, 1987, I, 265.

¹⁶ İbn Kesir, Ebu'l-Fidâ, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Beyrut, Mektebetü'l-Meârif, 1966, IX, 192.

etmediğini öğrenebilmek için bir memurunu göndererek onlardan süt satın aldırır ve sonuçta sütün içine suyun karıştırılmadığını görür. Bunun üzerine Hz. Ömer, kızı ve annesini çağırır ve geçmişte aralarında yaptıkları konuşmayı işittiğini söyler. Hz. Ömer kızı ödüllendirmek için ona kendi oğlu Asım ile evlenmeyi kabul etmesini istediğini bildirir. Kız bu teklifi kabul eder ve bu evlilikten çiftin Leyla adında bir kızları olur. İşte Hz. Ömer'in torunu olan Leylâ, Ömer b. Abdülaziz'in annesidir. Ömer b. Abdülaziz Kur'an-ı küçük yaşta ezberlemesinin akabinde babası onu Medine'ye ilim tahsili için gönderir. Ömer b. Abdülaziz sahabeden bazı kimselerden ilim elde etmiş onun üstadları arasında Medine'de Enes b. Mâlik, Sâib b. Yezid, Yusuf b. Abdullah b. Selâm, Abdullah b. Ca'fer Tayyar ve tâbiundan Saîd b. Müseyyib ve daha başka âlimler de vardır. Bu ilim yolculuğunda fıkıh, hadis, edebiyat ve şiir dersleri olarak müçtehit seviyesine ulaşmıştır. Babasının vefatından sonra amcası Abdülmelik b. Mervan onu yanına alarak kızı Fatıma ile evlendirir.¹⁷ Kayınpederinin vefatından sonra hilafete Ömer'in kuzeni I. Velid b. Abdülmelik geçince Ömer b. Abdülaziz'i Medine'ye hicri 87 de vali olarak atadı. Ömer b. Abdülaziz bu göreve geldiğinde yirmibeş yaşında idi, kısa zamanda yetenekli ve âdil bir idareci olduğunu icraatlarıyla hemen ortaya koydu.¹⁸

Ömer'in adil ve basiretli siyaseti sayesinde eskiden beri başkent Şam'a giden şikayetler kesilmeye başlayınca Medine'deki âdil idareden haberdar olanlar özellikle Irak valisi olan Haccac b. Yusuf'un şiddetli ve gayr-i âdil idaresinden memnun olmayanlar Medine'ye göçe başladılar. Bu kimselerin arasında Said b. Cübeyr ve Mücahid gibi zatlar da vardı ki daha sonra Haccac, Said b. Cübeyri katlettiği, Mücahid'i ise hapsedtiği. Bu insanların kaçmaları Irak valisi Haccac'ın hoşuna gitmedi ve halife I. Velid'e Ömer'i Medine'den alması için baskı yapmaya başladı. I. Velid bu baskılara karşı koyamayarak Ömer'i Medine valiliğinden geri aldı.¹⁹ Yaklaşık yedi yıl bu görevde kalan Ömer' in adil idareciliği bütün Emevi ülkesine yayılmıştı. I. Velid'den sonra halife olan Süleyman b. Abdülmelik'in hilafetinin sonlarına doğru Ömer b. Abdülaziz'in kişiliğini, dindarlığını ve kabiliyetini tanıdığından dolayı onu yerine halife olarak tayin etmek istemiş fakat Ömer b. Abdülaziz bu görevin mesuliyetinin ağır olduğunu bildiğinden dolayı halife

¹⁷ İbn Sa'd, a.g.e., V, 331; İbn Kesîr, a.g.e., IX, 192; Suyûtî, a.g.e., s. 248; Hasan İbrahim Hasan, a.g.e., I, 265.

¹⁸ İbnü'l-Cevzî, Cemalüddin Ebu'l-Ferec Abdurrahman, *Sîretü ve Menâkıbu Ömer İbni Abdülazizi'l-Halîfeti'z-Zâhid*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1984, s. 41.

¹⁹ İbnü'l-Esîr, a.g.e., IV, 577.

Süleyman'ın bu teklifine sıcak bakmamış ve adeta kaçmıştır. Ancak mevcut şartlar onu halifelik görevini devralmasını zorunlu hale getirmiş ve h.99/717 de Süleyman'ın ölümüyle birlikte halife olmuştur.²⁰ Ömer b. Abdülaziz'in devlet başkanlığı yaklaşık iki buçuk sene sürdü. Bu süre zarfında halifenin özel hayatı ve devlet işlerinde azami hassasiyet ve iktisatlı bir hayat sürdüğü hususunda kaynaklarda ittifak vardır.

Ömer b. Abdülaziz halife olarak Medine'ye gelir gelmez öğle namazını kıldıktan sonra Kur'an ve sünneti iyi bilen, fakih on âlimden oluşan, yetkilerle donatılmış ve devlet icraatlarını denetleyen bir danışma kurulunu oluşturmuştur.²¹ Bu istişare heyetinde Zübeyir b. Avvam'ın oğlu Urve b. Zübeyir, Ebu Bekir b. Süleyman b. Ebi Haysem, Ubeydullah b. Abdullah b. Utbe b. Mes'ûd, Ebu Bekir b. Abdurrahman b. Haris, Süleyman b. Yesâr, Kâsım b. Muhammed b. Ebîbekr, Sâlim b. Abdullah b. Amr, Abdullah b. Ubeydullah b. Ömer, Abdullah b. Âmir b. Rebia, Hârîce b. Zeyd b. Sabit gibi fakih ve âlim olan sahabe çocukları mevcuttu. Halife bütün işleri bunlarla istişare ederek karara bağladı, söz konusu meclisin isimden ibaret kalmadığını göstermek için de onlara bazı yetkiler vermiştir. Halife devlet yönetiminde kendisinin yanlış yapma durumunda onlar tarafından ikaz edilmesinin de onlara ayrıca bir görev olarak vermiştir. Bu heyetin ortak görüşü olmadan devlete ait işlerde kararlar alınmamaktaydı.²² Bu kurul sayesinde Ömer ortak akıl, ekip çalışması ve istişare tekniğiyle idari sorumluluğu yerine getirirken büyük ölçüde hassasiyet ve kararlarında en az hatayla sosyal siyasetini uygulamıştır.

Ömer b. Abdülaziz'in devlet başkanı olarak ilk yaptığı icraatlar arasında kendisine tahsis edilen binekleri sattırıp onların gelirlerini devlet hazinesine aktarması olmuştur.²³ Halife devlete ait işlerde bile kendi özel bineğini kullanmış, aynı zamanda aile fertlerinden de daha mütevâzi yaşamalarını, giyim kuşamlarında sade kıyafetler tercih etmelerini istemiştir.²⁴ Ömer b. Abdülaziz ibadet hayatı, zühd, takva ve halkıyla olan ilişkilerinde tam bir tevazu içerisindeydi. Bir defasında Hz. Peygamber (s.a.s)'e 10 yıl kadar hizmet eden sahabelerden Enes b. Malik, Irak'tan Medine'ye gelip Ömer b. Abdülaziz'in arkasında namaz kıldıktan sonra şöyle demiştir: "Bu

²⁰ İbn Abdilhakem, a.g.e., s. 30, 31; İbn Kuteybe, Ebu Muhammed Abdullah b. Müslim, *el-İmâme ve's-Siyâse*, Beyrut, tsz, II, 94; Mes'ûdî, Halil Ebû'l-Hasan Ali b. Hüseyin b. Ali, *Murûcu'z-Zehab ve Meâdinü'l-Cevher*, Beyrut, 1966, III, 182; Zehebî, a.g.e., V, 114; İbn Kesîr, a.g.e., IX, 192.

²¹ İbn Sa'd, a.g.e., V, 334; Zehebî, a.g.e., V, 118; İbnü'l-Esîr İzzuddin Ebi'l-Hasan Ali b. Ebi'l-Hakem Muhammed b. Muhammed Abdülkerim, *el-Kâmil fi't-Târih*, Beyrut, Dâru Beyrut, 1965, IV, 526.

²² İbn Sa'd, a.g.e., V, 334; Zehebî, a.g.e., V, 118; İbnü'Esîr, a.g.e., 526; Ahmet Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiya ve Tevârih-i Hulefa*, Bedir Yayınevi, İstanbul, 1981, I, 703.

²³ İbnü'l-Cevzî, a.g.e., s. 62; İbnü'l-Esîr, a.g.e., V, 41.

²⁴ İbn Kuteybe, a.g.e., II, 97.

gencin dışında namazı Allah Rasûlünün namazına benzeyen başka bir genç görmedim".²⁵ Meymun b. Mervan "bütün âlimlerin Ömer'in yanında onun öğrencileri olabileceğini söylemiştir". Dini yaşamada ki ve İslam'ın adalet ve ahlakının halk ve idareciler bazında zafiyete uğradığı bir devirde Ömer'in gerçek anlamda İslam'ı tebliğ ve temsil etmesinden dolayı kendisi ilk yüzyılın müceddit devlet başkanı ve âlimlerinden sayılmıştır.²⁶ Müslümanlar onun idarecilikteki kabiliyet ve adil uygulamalarını dedesi Hz. Ömer'in hilafetine benzetmişlerdir.²⁷

Ömer b. Abdülaziz'in kamu yöneticiliğinde İslam hukukunun uygulanmasındaki hassasiyet ve becerisi halkının her kesimi tarafından takdirle karşılanmıştır. Bununla birlikte onun valilik döneminden beri yaptığı adil ve yararlı icraatlar bazı yanlış ve haksız uygulamalarda bulunan valileri rahatsız etmeye başlamıştı. Bu sürecin sonu daha önce de ifade edildiği gibi kendisinin valilikten alınmasıyla sonuçlanmıştı. Yıllar sonra devlet başkanı olmasıyla birlikte valilik döneminde onu kıskanan ve zamanın halifesine şikayet edenler artık Ömer'in memurları olmuşlardı. Fakat bu süre zarfında her ne kadar Ömer b. Abdülaziz halka zulmeden haksızlık yapan vali ve diğer memurları görevden aldıysa da Haccac b. Yusuf'un başını çektiği muhalif bir grup halifeden kurtulma çaresi olarak onun bir kölesini kandırması ve yemeğine zehir koydurarak onu zehirletmişlerdi. Halifenin hastalığı sırasında gelip bakan bir doktor onu görür görmez yemeğine katılan bir zehirin etkisi ile hastalandığını teşhis edip bu durumu bildirmiştir.²⁸ Halife bu komployu kendisine hazırlatan kişileri yakalatarak azmettirme suçundan dolayı ödemeleri gerekli olan yüksek ceza-î tazminatları ödettirmiş ve bu meblağları devlet hazinesine verdirmiştir. Kaynaklardaki farklı rivayetlere göre Ömer b. Abdülaziz hicri 101 de daha 39 veya 40 yaşlarında iken Halep'de vefat etmiştir. Kabri "Deyrû Sem'ân" adı verilen Humus bölgesinde bulunmaktadır.²⁹ Bazı kaynaklarda da

²⁵ İbn Abdilhakem, *a.g.e.*, s. 28; Ebû Nuaym, V, 294; İbnü'l-Cevzî, s. 34; Zehebî, *a.g.e.*, V, 114; İbn Hacer, VII, 477.

²⁶ Hacevî, Muhammed b. Hasan el-Fâsî, *el-Fikru's-Sâmî fi Târîhi'l-Fikhi'l-İslam*, Dâru'l-Kütübî'l-İlimiyye, Beyrut, 1995, II, 368. Ebû Dâvud'da ki bir hadis-i şerifte "Allah Teâla her yüzyılın başında bu ümmetin dinini düzelterek (müceddit) bir kimseyi gönderir,"Ebû Dâvud, Ebu Muhammed Süleyman b. Eş'as, Melâhim, 1; Aclûnî, İsmail b. Muhammed, *Keşfu'l-Hafâ*, Beyrut, Dâru'l-Kütübî'l-İlimiyye, I, 243, İbnü'l-Cevzî'nin eserinde Ahmed b. Hanbel'den naklettiğine göre bu şahıslar ilk yüzyılda Ömer b. Abdülaziz, ikinci yüzyılda ise İmam Şâfiî olduğunu söylemektedir, İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü'l-Safve*, II, 113; İbnü'l-Cevzî, *Siret*, s. 74.

²⁷ Hasan İbrahim Hasan, *a.g.e.*, I, 265.

²⁸ İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, s. 317.

²⁹ İbn Sad, *a.g.e.*, V, 407; Mes'ûdî, *a.g.e.*, III, 182; Suyûfî, *a.g.e.*, s. 267; İbnü'l-Esir, *a.g.e.*, V, 58; İbn Ebî Hâtîm, *er-Râzî, Kitabu'l-Cerh ve't-Ta'dîl*, Beyrut, Haydarâbât, 1360, VI, 122.

Şam'da vefat ettiği rivayet edilmektedir. Kabri ilk günkü defin yerinde olup hiçbir değişikliğe maruz kalmamıştır.³⁰ Halife vefat etmeden önce oğlu Ebû Ümeyye'ye kabir yerini kendi parasıyla iki dinara satın almıştır.³¹ İbnü'l-Cevzî'nin eserinde Muhammed b. Kays'ın rivayetine göre ise kabir yerini bir hıristiyandan 30 dinara satın aldığı ifade edilmektedir.³² Kaynaklar Ömer b. Abdülaziz'in iki yıl beş ay beş gün halifelik yaptığını bildirmektedir.³³ Halifenin vefatı ülkede derin üzüntü meydana getirmesinden ve onu sevenleri çok etkilemesinden dolayı onun hakkında Hasanü'l-Basrî "insanların en hayırlısı vefat etti" demiştir.³⁴

2. Ömer b. Abdülaziz'in Sosyal Siyaseti

İslam toplumsal hayatta sosyal adalet ve dayanışmanın gerçekleşebilmesi için gerekli olan her türlü hukuki, ahlaki, sosyal, siyasi ve iktisadi temel prensipleri bütün açıklığıyla ortaya koymuş evrensel nizamdır. Bu nizamın kamil manada en önemli tebliğci ve temsilcisi de Hz. Peygamber (s.a.s) dir. Kaynaklarda İslam âlimleri Onun yaşadığı çağa, "Asrı Saadet" adını vermişlerdir. Hz. Peygamber'in ifade ettiği ve pratiğe koyduğu sistem, kaynağını vahiyden almıştır. Bu anlamda onun sözleri ve uygulamalarının doğrudan ve dolaylı olarak Kur'an'a dayandığı kabul edilmektedir.

Hz. Peygamber (s.a.s)'in içerisinde büyüdüğü toplumun fertlerini inançsızlık ve sosyal adaletsizlikten kurtarmak ve gerçek anlamda insan olma onuruna yakışır bir hayat seviyesine çıkarması gayreti onun hayatının gayesi olmuştur. Özellikle kendisinin Peygamber olmasının yanı sıra, devlet başkanı olması ve bu vasfın vermiş olduğu sorumluluk onu toplumsal hayatın içerisinde Allah'a ve fertlere karşı ideal bir sosyal devlet başkanı olma mesuliyetini en üst seviyeye çıkarmıştır. Hz. Peygamber (s.a.s)'den sonra Raşit halifeler döneminde de İslam'ın temel siyaseti uygulanmıştır. Bu dönemden sonra Emevi halifeleri İslam coğrafyası sınırlarını genişletmiş olmalarına rağmen, Raşit halifeler dönemini aksettiren bir yönetim onların idarelerinde yok denecek kadar azdır. Özellikle çeşitli siyasi çekişmeler ve çoğunluk olarak idarecilerin keyfi uygulamaları halkın yönetime karşı olan itaat ve sadakat duygularını zaafa uğratmıştır. Bu sebeplerle Ömer b. Abdülaziz ve birkaç idareci hariç tutulacak olursa Emeviler dönemi idarecilerinde adaletli bir yönetimi yansıtacak

³⁰ Suyûtî, a.g.e., s. 268.

³¹ İbn Abdilhakem, a.g.e., s. 95; Zehebi, a.g.e., V, 145.

³² İbnü'l-Cevzî, a.g.e., 323.

³³ Mes'ûdî, a.g.e., III, 182.

³⁴ İbnü'l-Cevzî, *Sîret*, s. 35; Suyûtî, a.g.e., 266; Hacevî, a.g.e., II, 367.

manzaraların ve idari yönetimin olduğunu söylemek kaynaklar itibariyle oldukça zordur.

Ömer b. Abdülaziz kısa bir müddet halifelik yapmış olmakla birlikte o devrin çok az sayıda olan adil idarecilerinden biridir. O üstün ahlak ve sosyal sorumluluk şuuruna sahip bir devlet adamıydı. İslamda ilk tecdid ve değişim hareketini gerçekleştirdiği gibi dünya tarihinde ilk defa modern bir sosyal devletin temellerini attığını da söyleyebiliriz. İçinde yaşadığı toplumda yer alan her sosyal kesimin sosyal sorunlarının çözümünde Kur'an ve sünneti esas alarak dört halife döneminde özellikle dedesi Hz.Ömer'in 10 yılı aşkın idareciliğinde devlet yönetimi siyasetini çok iyi analiz ederek, onlara uygun sosyal siyasetler uygulamıştır. O İslamın sosyal ahlak ilkelerini devlet siyasetine aktararak modern sosyal devletlerin hedeflediği sosyal barış, sosyal dayanışma, sosyal refah ve sosyal adaleti kısa bir zamanda sağlayabilmişti. Bunu da kendi şahsında büyük fedakârlıklarda bulunarak İslami esaslara uygun sosyal siyasetler aracılığı ile hayata geçirebilmişti. Kendi dönemine kadar hantallaşmış devlet yapısını yeniden gözden geçirerek reform niteliğinde uygulamalar başlatmıştır. Kamu kesiminde fazlaca istihdan edilmiş olan ve devlet bütçesine ağır maaliyetler getirmiş çalışmayan memurları çalışmaya teşvik edip yönlendirerek devlet bütçesini disipline etmeye çalışmıştır. Ekonomik alanda İslâm'ın özüne uygun düzenlemeler yaparak daha önce haksız olarak ele geçirilmiş bütün malları geri alarak Beytülmal'e devretmiştir.³⁵ Bol bol verilen maaşlara kısıtlama getirip bu uygulamanın kısa zamanda müsbet sonuçlar vermesine vesile olmuştur.³⁶

Ömer b. Abdülaziz'in sosyal siyaset adına ortaya koyduğu uygulamalar ileride izah edileceği üzere bir yönüyle toplumda reform hareketi olarak telakki edilebilir. O kendinden önceki devlet başkanlarının yöneticilikteki eksikliklerini ve hatalarını çok iyi görebilen ve bunlardan ders çıkarabilen bir kamu yöneticisiydi. Özellikle daha önce kendi Medine valiliği döneminde değişik büyük merkezlerdeki meslekdaşlarının yanlış uygulamaları, halka zulmetmeleri, devlet imkânlarının yeterince halka sunulmaması gibi olumsuz uygulamalar Ömer b. Abdülaziz açısından yapılması gereken sosyal siyaseti daha reel olarak yapabilmesine imkân hazırlamıştır.

---

³⁵ İbn Abdilhakem, a.g.e., s. 140.

³⁶ Eminoğlu, a.g.e., s. 104.

a.Yolsuzluk ve Haksızlıkla Mücadele Siyaseti

Bir bilim dalı olarak sosyal siyaset, iktisadi faaliyetlerin, bazı sosyal kesimlerde doğurduğu maddî olumsuzlukları ve sosyal adaletsizliği gidermeyi hedef alan bir disiplindir, aynı zamanda insanların fitratına ve benimsenen ahlâkî değerlere göre düzenlenen sosyal siyasetin bütünüdür. Bu bağlamda Ömer b. Abdülaziz hem Medine’de yedi yıl süreyle yaptığı valilik hem de daha sonra ikibuçuk seneyi aşkın devlet başkanlığı döneminde İslam’ın insan ve toplum hayatından kaldırmayı temel hedef haline getirdiği haksızlık ve yolsuzluklarla olan mücadeleyi hayatının temel hedeflerinden saymış ve bu konuda kendi yakın çevresinden başlayarak en uzak vilayetlerdeki valilerden diğer devlet memurlarına varıncaya kadar tavizsiz uygulamalarını yürürlüğe koymaya çalışmıştır. O günün şartları ve imkânları dahilinde yapılması gereken icraatları hiç kimse ve grubun etkisi altında kalmadan amme vicdanını rahatlatarak tarzda hemen yürürlüğe koymuştur. Devlet başkanı olarak adaletsizliği giderme ve halkla devlet yetkililerinin kaynaşması adına hukuka saygısı olmayan, keyfice hareket eden ve zâlimce uygulamalar yapan devlet memurlarını görevden elçektirmiştir. Ayrıca insanlara haksız yere vergi koyan idarecileri görevden aldığı gibi onlara gerekli cezayı tazminat veya hapis şeklinde uygulamıştır.³⁷ Mesela dönemin valisi Abbas b. Veli b. Abdülmelik zamanında haksız bir şekilde toprağı gâbpedilen Humus’lu yaşlı bir zimmînin Ömer b. Abdülaziz’e şikayeti üzerine hemen arazisi kendisine geri iade edilmiştir. ³⁸ Onun devrinde Arap milliyetçiliğinin ve kayırmacılığının yol açtığı her türlü ayırmacılığa son vererek sosyal eşitliğin yaygınlaşması ve arap olmayan kavimlerin de devlete bağlılığı sağlanmıştır. Bu bağlamda ülkede sosyal vatandaşlık ilkesi benimsenmiştir.

Kamu yöneticilerinden olan vali ve diğer yetkililerden haksızlık yapan, rüşvet alan ve bu tür yanlış işlere tenezzül eden memurları derhal görevden almıştır. Bunların yerine ilmi yeterlilikleri belli seviyede olan ehliyetli dindar, sosyal duyarlı ve hakka azami riayet etmeye çalışan memurları vali, hâkim ve diğer yetkililer olarak atamıştır. Mesela yönetimi esnasında ehil olmayan Irak valisi Yezid bin Mühellebi görevden alarak hapse attırıp yerine Adiy b. Erta’ı tayin etmiştir. Mısır emiri Abdülmelik b. Ebi Veda’yı azledip yerine Eyyüb b. Şurahbilî tayin etmiştir.³⁹ Mesela Kufe hâkimliğine Âmir b. Şurahil eş-Şa’bî, Basra hâkimliğine ise Hasanü’l-Basrî’yi

³⁷ İbn Abdilhakem, *a.g.e.*, s. 32.

³⁸ İbnül-Cevzî, *Sıfatu’s-Saffe*, II, 116.

³⁹ İbn Kesir, *a.g.e.*, IX,185.

atamıştır.⁴⁰ Hilafetin ilk günlerinde Maveraünnehir bölgesinde Horasan'a tayin ettiği genel vali Cerrah bin Abdülhakemî'ye daha önce vali olan ve yolsuzluk yapan valileri yakalatması ve hapse attırmasını emretmiş ve o da bunu aynen yerine getirmiştir.⁴¹ Halife kendi akrabalarından bile olsa haksız kazanç elde edenlerin ellerinde bulundurdıkları mallarına el koymuş ve bu kararlara uymayanları da tutuklatmıştır.

Ömer b. Abdülaziz liyakat ve ehliyet esasına dayanan bir uygulamayla yeni tayin ettiği vali ve hâkimler sayesinde ayrımcılığı ortadan kaldırmakla başta Berberî'ler olmak üzere birçok kavmin İslamiyet'e girmesine vesile olmuş hatta onun halifeliği zamanında Türklerden de önemli ölçüde İslamiyet'i kabul edenler olmuştur⁴².

b.Fakirlik ve Yoksullukla İlgili Sosyal Siyaseti

Her toplumda insanlar arasında vasıf, ihtiyaç ve kıdem gibi farklar bulunsa bile sosyal siyaset ile toplumdaki sosyal ve iktisadi dengesizliklerin asgari seviyeye indirilmesi hedefi her zaman kamu yöneticilerinin öncelikli olarak yerine getirmeye çalıştıkları en önemli vazifelerdendir. Sosyal siyasetin hedefleri arasında toplum fertlerinin belirli bir refah seviyesinden daha yüksek bir refah seviyesine ulaştırılması söz konusu olduğu gibi, hiç bir geliri olmayan ülke vatandaşlarının da insan haysiyetine yaraşır seviyede devlet desteklerinden istifade ettirilmeleri ayrıca önem arzeden bir amaçtır. Ömer b. Abdülaziz devrinde sosyo-ekonomik yönden zayıf olan insanların sosyal ve ekonomik durumlarını sürekli olarak iyileştirmek onları kalkındırmak devletin en önemli pratikleri uygulamaları arasında olmuştur. Bu bağlamda halife, yönetimi altında görev yapan valilere mektuplar yazıp tâlimatlar vererek halktan ihtiyaç sahiplerinin tespit edilmesi ve onlara gerekli maddi yardımların yapılarak devlet imkânlarından istifade ettirilmesinin önemli bir vazife telakki edilmesi gerektiğini vurgulamıştır.⁴³ Ayrıca fakirlikle mücadele kapsamında halkın maddi durumlarının iyi araştırılması ve ülke toprakları içinde ihtiyaç sahibi hiçbir insanın kalmaması için tâlimatlar vermiştir. Buna bağlı olarak yetim, dul engelli, yaşlı vb. durumda olan insan ve bunların aile fertlerini tespit ettirerek, sosyal yardım yöntemleriyle kendilerine aynı veya nakdi destekler sağlanmıştır. Mesela Abdülaziz b. Abdülaziz Irak valisi Abdülhamid b. Abdurrahmana'a bir mektubunda "Sefahat ve israf yolları dışında borçlu düşen ne kadar kimse varsa onların borçlarını ödemesini,

⁴⁰ Heyet, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, İstanbul, 1992, II, 406.

⁴¹ Belâzurî, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Yahya, *Futûhu'l-Buldân*, Beyrut, 1987, s. 600.

⁴² *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, II, 406.

⁴³ Ebû Yüsuf, Yakub b. İbrahim, *Kitabu'l-Harâc*, Beyrut, 1979, s. 16; İbnü'l-Cevzî, *Sîret*, s.100.

mehir imkanı olmayıp da evlenemeyen bekarların evlendirilmesini, zimmet ehlinde olup da mali durumu zayıflamış ne kadar kimse varsa arazisini işleyebilecek kadar kendilerine ödünç para verilmesi gibi bir çok yardım çeşitlerinin yerine getirilmesini emretmiştir.⁴⁴

Ömer b. Abdülaziz valilerinden Adiy b. Ert'a yazdığı mektubunda şunları ifade etmiştir: “ Allah Teâlâ cizyenin ancak İslamı kabul etmeyen ve haddi aşarak küfrü tercih eden böylelikle de açık bir ziyanda olan kimseden alınmasını emir buyurmuştur. Sen de cizyeyi ödeme gücü olana emret. Ehl-i zimmetin varlıklı olmasına imkân ver ki, yerin imar edilmesin de katkıları olsun. Çünkü bu müslümanların hayat seviyelerinin iyileşmesine vesile olacak ve düşmanlarına karşı kendilerine güç verecektir. Etrafını gözet, ehl-i zimmetten olup da ihtiyarlamış, gücü kalmamış ve geçim yolları tıkanmış kimselere devlet hazinesinden kendisine yetecek kadar maaş bağla. Nitekim Müslümanlardan bir adamın bir kölesi olup da bu köle yaşlanır, gücü zayıflar ve geçim imkanları ortadan kalkarsa, efendisi onu ölünceye veya azat edinceye kadar geçindirmekle yükümlüdür. Zira bana nakledildi ki Hz. Ömer kapı kapı dolaşarak insanlardan dilenen zimmî bir ihtiyara rastladığında ona şöyle dedi: “İnsaf mıdır ki gençliğinde senden cizye almışken şimdi seni zaruretle baş başa bırakalım”. Ömer b. Abdülaziz devamla Hz. Ömer'in daha sonra bu zimmîye maaş bağladığını ifade etmiştir.⁴⁵ Velid b. Raşid'den nakledildiğine göre halife halkına ücret konusunda eşit davranıp mevali ve arap diye ayırım yapmaz maaş artırımlarını da eşit oranda yapardı. ⁴⁶

Onun halifeliği döneminde birçok varlıklı insan fakirlere verilmesi maksadıyla çok miktardaki mallarla Ömer b. Abdülaziz'in makamına geldiklerinde mallarıyla birlikte geri dönmek zorunda kalıyorlardı, zira devlet başkanı olan Ömer fakir insanları zenginleştirerek onları maddeten refaha kavuşturmuştu.⁴⁷ Halife her gün kendi malından bir dirhemi ayırarak fakir insanlarla beraber yemek yedi, bazen de zimmîlerin yanına gelir onlar da Ömer'e yemek takdim ederlerdi. Halife de onlara daha fazlasıyla karşılık verir, onlarla yemek yedi.⁴⁸

Onun devlet başkanlığı döneminde zekât verilecek kimse kalmamış herkes insan onuruna yakışır bir hayat sürdürme seviyesine ulaşmıştır. Bu dönem Hz.

⁴⁴ Ebû Ubeyd, Kâsım b. Sellâm, *Kitâbu'l-Emvâl*, Kahire, Şirketü Mektebe, 1975, s. 357; İbn Abdilhakem, *a.g.e.*, s. 58.

⁴⁵ Ebû Ubeyd, *a.g.e.*, s. 64.

⁴⁶ İbnü'l-Cevzî, *Sîret.*, s. 107.

⁴⁷ İbnü'l-Cevzî, *Sîret.*, s. 94; İbn Hacer, *a.g.e.*, VII, 478

⁴⁸ İbnü'l-Cevzî, *Sîret.*, s.192.

Peygamber (s.a.s)'in zekât verecek kimseler bulamayacaksınız dediği devirdir. Efendimiz (s.a.s) bu hususu şu ifadelerle dile getirmiştir: “Bir gün elinizde zekâtle dolaşacaksınız, fakat verecek kimse bulamayacaksınız.”⁴⁹ Aynı konuda Ebu Mûsa'dan bir rivayette Allah Rasûlü (s.a.v.) yine şöyle buyurmuştur: “İnsanlara mutlaka bir zaman gelecek ki, bir kimse altından olan zekâtını (diyar diyar) dolaştıracak, onu alacak hiç bir kimse bulamayacak....” Başka bir hadiste de “ Mal çoğalıp, taşmadıkça kıyamet kopmayacaktır, o derecede ki, bir adam malının zekâtını çıkaracak fakat onu kabul edecek hiç bir kimse bulamayacak, hatta Arabistan, çayırliklara ve nehirler akan yerlere dönecektir.” Buyurmuştur. ⁵⁰ Yahya b. Said'in rivayetinde şu ifadeler yer almaktadır: “Bir seferinde Ömer b. Abdülaziz beni sadakaları toplamak ve sahiplerine vermek için Afrikaya gönderdi, zekâtı topladık onları vermek için fakirleri aradık fakat verecek fakir kimse bulamadık, ayrıca başka isteyen kimseler de çıkmadı, çünkü Ömer onları zenginleştirmişti onun yerine o paralarla köle satın alıp azat ettik.⁵¹ Ömer b. Abdülaziz zekât vermeye gidilen yerlerde zekât verilecek insanların kalmadığı bilgisi kendisine ulaşınca valilere o mallarla köle satın alıp azat etmelerini emretmiştir.⁵² Onun döneminde zekâta muhtaç kimse kalmamış olmakla birlikte bu kimseler kısa zaman sonra zekât verecek hale gelmiştir.⁵³

Halife kendinden önceki valilerin haksız uygulamaları sonucunda maddeten zarar görmüş Müslim veya gayr-i müslim insanlar arasında ayırimcılık yapmadan kamu yöneticilerinin verdiği zararları tazmin ettirmiştir. Bir gün Şam ahalisinden birisi ordunun tarlasından geçerek ürününü yok ettiğini ve maddi zararının olduğunu söylemesi üzerine kendisine devlet tarafından 10 bin dirhem verilerek zararı tazmin edilmiştir. Halife zalim valilerin yanlış uygulamalarından zarar görmüş Kûfe halkının zararlarını gidererek, orada yaşayan müslim gayr-i müslim bütün insanlara adaletle davranılması gerektiği, özellikle ehli zimmetin kalkındırılması için onlara maddi yardım edilmesi gerektiğini zamanın valisine emretmiştir.⁵⁴ Halife, idarecilerine halkın temel ihtiyaçları olan ev, hizmetçi, binek ev eşyasına sahip olmalarına bakılmaksızın

---

⁴⁹ İbn Hacer, *a.g.e.*, VII, 478.

⁵⁰ Müslim, *Zekât*, 18.

⁵¹ İbn Abdilhakem, *a.g.e.*, s. 59.

⁵² İbnü'l-Cevzî, *Sîret.*, s. 94

⁵³ İbn Sa'd, *a.g.e.*, V, 347.

⁵⁴ Ebû Ubeyd, *a.g.e.*, s. 65.

onların borçlu oldukları takdirde borçlarının ödenmesi konusunda yardımcı olunmasını emretmiştir.⁵⁵

Ömer, Mısır'dan gelen Fertune Sevdâ isimli fakir bir kadına ait mektubda evinin bahçesinin duvarlarının alçak olması sebebiyle hırsızlar tarafından tavuklarının çalındığını ve kendisinin mağdur olduğunu yazması üzerine Ömer, o bölgenin idarecisi Eyyüb b. Şurahbil'e mektup yazıp derhal kadının evinin duvarlarının yapılmasını emretmiştir.⁵⁶ Ömer b. Abdülaziz sosyal devletin yapması gereken ve ancak son birkaç asırdır hükümetlerin yıllarca tartışarak uygulamaya koydukları küçük çocuklara olan devlet yardımlarını kendi zamanında yürürlüğe koymuş ve her çocuğa sütten kesilmiş olsun veya olmasın beytülmal'dan tahsisat ayırmıştır.⁵⁷

c.Sosyal Hizmetler ve Eğitim Siyaseti

Ömer b. Abdülaziz ülke insanların eğitilmesi ve cahil bırakılmaması adına önemli bir kamu hizmeti olarak muallim ve irşat ekipleri oluşturmuştur. Bu hizmetle devletin en ücra yerlerinde yaşayan insanların irşadı adına önemli gayeleri hedefliyerek bunları pratiğe koyma imkânı bulmuştur. Halife bu siyasetiyle hiçbir kimsenin eğitim ve öğretim hakkından yoksun bırakılamayacağını ortaya koymuştur. Bu amaçla merkezden uzakta kırsal kesimde yaşayan bedevi insanları eğitmek ve onları bilgilendirmek amacıyla Yezid b. Ebi Mâlik ve Hâris b. Yemced'i görevlendirmiştir. Toplum fertlerinin irşadıyla ilgili görev yapan muallimlerin geçimlerini sağlamak amacıyla onlara devlet bütçesinden maaş bağlatmıştır. Bu konuda Humus valisine yazdığı mektup da ilim adamlarına ilim ile iştigal ettiklerinden dolayı sıkıntı çekmeleri söz konusu olunca herbirine 100 dirhem maaş bağlanmasını emretmiştir.⁵⁸ Aynı zamanda bu kişilere zaman zaman hazineden erzak tahsisatında da bulunulmasını emretmiştir.⁵⁹ Halife Mısır'a başkadi olarak tayin ettiği Yezid b. Ebî Habîb'in burada aynı zamanda hâkimlikle beraber öğretmenlik yapmasını da emretmiştir.⁶⁰ Alt yapı hizmetlerine de önem veren Ömer b. Abdülaziz halkın en önemli ihtiyacı olan içme suyu ve arazileri sulamak maksadıyla yerleşim yerleri ve tarım arazilerine kanallar yapılması için valilerine tâlimatlar vererek halkın bu konuda sıkıntı çekmemesi ve hayatı daha kolay yaşanır hale getirmeye gayret etmelerini

⁵⁵ İbn Abdilhakem, a.g.e., s. 140.

⁵⁶ İbn Abdilhakem, a.g.e., s. 56

⁵⁷ Ebû Ubeyd, a.g.e., s. 340, 341, 342.

⁵⁸ Ebû Yûsuf, a.g.e., s. 16.

⁵⁹ Ebû Ubeyd, a.g.e., s. 372.

⁶⁰ *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, II, 578.

emretmiştir. ⁶¹ İslam'ın temel ibadet esaslarından olan hac ibadetinin yorucu ve meşakketli bir ibadet olması yanında belli maddi imkânların da tedarik edilmesi gereğine bağlı olarak Halife, hac döneminde müslümanların ibadetlerini rahat ve kolaylıkla yapabilmeleri adına hacıların mesken problemlerini çözmek ve önemli bir amme hizmeti olarak o dönemde Mekke evlerinin kiraya verilmesinin câiz olmadığını ve bunun helal olmayacağını Mekke'lilere ilan etmiştir, ⁶² halife bu icraatını Hz. Ömer'in yıllar önce devlet başkanlığı dönemindeki yaptığı uygulamasını esas alarak yapmış ve aynı zamanda bunu bir sahabi tatbikatı olarak ilan etmiştir. ⁶³

Kamu yöneticilerinin en önemli görevlerinden biri de çeşitli kurumlarda görev yapan memurların belediyeçilik ve imar işlerine ait konularda denetlenmesidir. Bu sebeple Ömer b. Abdülaziz'in döneminde yerleşim yerlerinin, sokak ve caddelerinin geceleri aydınlatılması ve temiz tutulması hususu ve buna ilave olarak da ayrıca şehirlerarası yollarda ticaret yapan tüccarlara ve yolculara ücretsiz konaklama imkânları sunulmuştur. Şehir merkezlerinde fakirler için aşevleri inşa ettirilmiştir, imkânı olmayan insanlara hayatını rahat bir şekilde devam ettirecek şekilde standart olarak ev eşyaları temin edilmiştir. ⁶⁴ Ömer b. Abdülaziz'in sosyal hizmet adına yaptığı ilk icraatlardan biri de Medine'ye vali olduğunda Hz. Peygamber (s.a.s.)'in mescidini genişletmesi olmuştur.⁶⁵ Kendisine gelen bir talepte Nil nehri kıyılarına ağaçların dikilmesi sebebiyle gemilerin ve kayıkların kenara çekilmesi konusunda zorluk yaşandığının bildirilmesi üzerine derhal Mısır valisine mektup yazıp bu durumun düzeltilmesini emretmiştir. ⁶⁶

Kamu yönetici olan valiler sadece hukuk kurallarının yaşama geçirilmesi işlevini yürütmez aynı zamanda kamu yararına yönelik olarak yöresel ihtiyaçları belirlemek ve ona yönelik önlemleri almakla da yükümlüdürler. Devlet idaresinin var olma nedeni temelde yurttaşların refah ve mutluluğunun sağlanmasıdır. Buna bağlı olarak devlet idaresi ancak sağladığı iyi hizmetler ve adalet ile meşruiyetini sağlayabilir. Bu sebeple devlet adına bu yükümlülükleri kamu görevlileri olan idareciler üstlenir. Bu çerçevede Ömer b. Abdülaziz sık sık valilere gönderdiği genelgelerde belde halkının ahvalini sordurarak orada yaşayan müslüman ve gayr-i müslümanların vaziyetlerinden haberdar olmalarını istemiştir. Ayrıca halife ticari

⁶¹ Belâzurî, a.g.e., s. 515.

⁶² Belâzurî, a.g.e., s. 59; İbnü'l-Cevzî, *Sîret*, s. 114.

⁶³ Ebû Ubeyd, a.g.e., s. 94.

⁶⁴ Ebû Nuaym, a.g.e., V, 305; İbnü'l-Cevzî, *Sîret*, s. 110.

⁶⁵ İbn Kesîr, a.g.e., IX, 194.

⁶⁶ İbn Abdilhakem, a.g.e., s. 57.

piyasada mal-fiyat dengelerini araştırma, yolda kalanların ihtiyaçlarını öğrenme, haksızlıktan şikayet edenlerin ve zulme uğrayanların olup olmadığını araştırma konusunda sık sık valilerine mektuplar yazmıştır.⁶⁷

İslam tarihinde Ömer b. Abdülaziz'in en büyük hizmetlerinden bir tanesi de Hz. Peygamber (s.a.s)'in hadislerinin toplanması konusunda yaptırdığı çalışmadır. Devlet başkanı bu devrede bidat ve hurafelerin yayılmaya başladığı ve sünnetin terk edilip unutulmaya başlandığına şahit olmaktadır. Bu sebeple hadislerin derlenip toplanması konusunda valilere emirler verdi. Hadislerin devlet imkânlarıyla toplanma faaliyeti de bu vesileyle Ömer b. Abdülaziz'e nasip olmuştur.⁶⁸

Bugün XXI. yüzyıl itibariyle mahkumlara tanınan bir çok hak ve imkanların ilk temelleri ve örnekleri Ömer b. Abdülaziz devrinde atılmıştır. Her ne kadar yükümlü konumunda da olsa bu kişilerin insan olma şeref ve haysiyeti öne çıkarılarak bunlara da insanca davranma konusunda hassasiyet gösterilmesine dair genelgeler yayınlanmıştır. İnsanların mahkum olmakla birlikte ibadet etme hürriyetlerine imkan verilerek onlara bir çok kolaylıklar hazırlanmıştır. Bu insanlardan ibadetlerini sağlıklı bir şekilde ayakta ifa edemeyecek olanların mahkumiyetlerine son verilmiştir. Ayrıca mahkumlara mevsimin durumuna göre yazlık ve kışlık kıyafetlerin verilmesini emretmiştir.⁶⁹ Bu devirde halife yetim çocukların mallarına bakmak görevini de hâkimlere vermiştir. Dolayısıyla hâkimler yetimlerin kanuni velisi veya vasisi olmaktadır. Hakimlere verdiği bir başka görev de her bölgedeki yetimlerin tesbit edilip bunlara ait malların kayıt altına alınarak tescil edilmesi olmuştur.⁷⁰ Günümüzün dünyasında cereyan eden sıcak savaşların birçok ülkede yerleşim yerlerinde binlerce sivil masum insanın ölmesine, yaralanmasına ve sakat kalmasına sebep olduğu acı gerçeği Ömer b. Abdülaziz döneminde yaşanmamıştır. Zira o olası savaşların mutlaka şehir merkezleri dışında yapılmasını emrederek savaşlar esnasında sivil halkın hangi inanç ve kültüre sahip olduklarına bakılmaksızın zarar verilmemesi gerektiği hassasiyetini sıkça valilerine bildirdi.⁷¹

Ömer b. Abdülaziz'in halife olunca en önemli uygulamalarından biri de daha önceki Emevi idaresindeki ülkelerde Cuma hutbelerinde Hz. Ali'ye lanet okuma âdetini cesur bir şekilde kaldırması olmuştur. O günden sonra Cuma hutbelerinde

---

⁶⁷ İbn Abdilhakem, a.g.e., s. 133.

⁶⁸ Ahmed Naim, *Sahih-i Buhari Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi*, T. T. K., Ankara, 1984, I, 48

⁶⁹ Ebû Yûsuf, a.g.e., s. 150

⁷⁰ İbn Sa'd, a.g.e., V, 356; *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, II, 567.

⁷¹ İbn Sa'd, a.g.e., V, 351

“Allah başkalarına adaleti, hatta adaletten de fazla olarak ihsanı, en güzel davranışı ve muhtaç oldukları şeyleri yakınlarına vermeyi emreder. Hayasızlığı, çirkin işleri, zulüm ve tecavüzü yasaklar. Düşünüp tutasınız diye size öğüt verir,”⁷² âyeti'nin okunmasını emretmiştir.⁷³

d.Azınlık Hakları ve Fikir Hürriyeti Konusunda Sosyal Siyaseti

Ömer b. Abdülaziz'in hilafeti döneminde ülke sınırları içerisinde bulunan Müslümanlar, köleler, zimmîler, hariciler gibi farklı grupların belirli hukuki statüye tabi olarak her birerlerinin geniş bir toplumu oluşturdukları vakıdır. Bu sosyal yapının ahenginin korunması konusunda devlet başkanının önemli ve etkin bir sosyal siyaset uygulaması toplumda meydana gelebilecek önemli sorunları asgariye indirmeye vesile olmuştur. Bu vesileyle toplumda çeşitli sınıf ve grupların birbirleriyle entegre olması problemi de halifenin akıllı bir sosyal siyasetiyle halledilmiş olmaktadır. Halife, terörizmi ve anarşiyi önleyebilmek için siyasi, dini ve sosyal ayrılıklar içinde bulunan bölücü gruplarla diyaloga geçerek fikri zeminde ihtilafı konuların tartışılmasına izin vermiş ve sosyal gelişmenin önündeki engelleri ortadan kaldırmayı hedeflemiştir.

Toplumda sosyal ve ekonomik tatminsizlik ve gerginlikleri şiddet ve cebir yoluyla bastırmak, şüphe yok ki bir sosyal siyaset tedbiri olmadığı gibi, kamu yönetiminde tercih edilecek bir yol da değildir. Bu vesileyle devlet başkanı olarak Ömer b. Abdülaziz farklı kanaate sahip insanlara kan dökmeme, fesat çıkarmama ve onları tahrik etmeme şartıyla müsamahalı davranarak kendi ifadesiyle “hastayı ilaçla tedavi imkânı varsa cerrahi yolla müdahale etmeme” prensibini tercih etmiştir.⁷⁴ Halife, valilerine kendi idareleri altında yaşayan başka din mensuplarının kilise, havra ve ateş tapınaklarını yıktırmamalarını emrederek,⁷⁵ onların kendi ibadetlerini hür bir şekilde yapabilmeleri ve yine kendilerine ait vakıf kurabilmelerine müsaade etmiştir.⁷⁶ Ömer b. Abdülaziz devlet içinde iç barış ve farklı fikir gruplarını özellikle hariciler ve kaderiyecilere karşı ilmi münazaralarla onları ikna siyasetini tercih ederek sulh ve diyalog yolunu benimsemiştir. Bu konuda da valilerine bu tarz muamele ile davranmaları gerektiği talimatını vermiştir. Bu dönemde farklı fikir ve dini gruplara mevcut yönetime karşı fiili tavır almadıkça, kan dökmeye yönelik faaliyetlere girmeyip

⁷² 16.Nahl, 90.

⁷³ Mes'ûdî, a.g.e., III, 184; Zirikî, a.g.e., V, 290.

⁷⁴ İbn Abdilhakem, a.g.e., s. 108; İbn Kuteybe, a.g.e., II, 99; Mes'ûdî, a.g.e., III, 191.

⁷⁵ Ebû Ubeyd, a.g.e., s. 138.

⁷⁶ İbn Sa'd, a.g.e., V, 356.

insanlar arasında fesat çıkarmadıkça, bu gruplara esnek davranılması gerektiği devlet siyaseti olarak tercih edilmiştir. ⁷⁷

e.Kamu Mallarını Koruma ve İsrâf Karşısındaki Siyaseti

Ömer b. Abdülaziz kamu mallarını koruma, harcama kalemlerinde tasarruf, saray masraflarını azaltma ve iktisatlı kullanımı konusunda hem kendi şahsı ve ailesi hem de valilerine sık sık nasihatlar ve talimatlarda bulunmuştur.⁷⁸ Halife kamu özel ve kamuya ait işlerinde tam bir hassasiyet göstererek bunları birbirinden ayırmış devlet malını hiçbir zaman şahsı ve ailesine ait işlerde kullanmamıştır. Tam aksine devlete ait resmi işlerde bile kendine tahsis edilen bineklere binmeyerek bunların satılıp gelirlerinin beytülmalâ konulması emrini vermiştir. ⁷⁹ Kendi özel işlerinde kendine ait kandil ve mumları kullanır, devlet işlerinde de kamu malı olan kandil ve mumları kullanırdı. Resmi yazışma evraklarının kullanımında da aynı hassasiyeti göstererek lüzumsuz kırtasiyecilikten uzak durulmasını daha ekonomik ve iktisatlı olması bakımından valilerin yazışmalarında kalem uçlarının daha inceltip kullanılmasını emretmiştir.⁸⁰ Ömer, aynı zamanda aile fertlerinin de mütevâzi ve iktisatlı yaşaması hususunda da aynı hassasiyeti göstermelerini sık sık ifade ederek iktisatlı yaşamalarını ve israf etmemelerini tavsiye ederdi. Bir gün erkek evlatlarından biri kaşı yüz dirhem olan değerli bir yüzük satın almıştı, bunu öğrenen halife oğluna “onu satmasını ve onun yerine daha ucuz demirden yapılmış kaşsız bir yüzük alıp onu kullanmasını ve artan parayla da bin tane aç insanı doyurması gerektiğini” söylemiştir. ⁸¹

Halife Ömer b. Abdülaziz işe konusunda da aynı hassasiyeti göstererek kendisi ve aile nafakası için aylık 60 dirhem alırken, döneminde valilerine takdir ettiği maaş ise kaynaklara göre 300 dinardı. ⁸² Bu konuda halk tarafından kendisine karşı “siz kendiniz bu kadar aylık alırken valiler daha fazla almaktadır bu durum doğru mudur?” denildiğinde, Halife “ben onları yanlış işlere tevessül edip haksız kazanç elde etmelerinden müstağni kılmak istediğim için bu şekilde bir takdirde bulundum” demiştir.⁸³

⁷⁷ İbn Abdilhakem, *a.g.e.*, s. 108; İbn Kuteybe, *a.g.e.*, II, 99; Mes'ûdî, *a.g.e.*, III, 191.

⁷⁸ İbnü'l-Cevzî, *Sîret.*, s. 88.

⁷⁹ İbn Sa'd, *a.g.e.*, V, 334; İbn Esîr, *a.g.e.*, V, 41.

⁸⁰ İbn Sa'd, *a.g.e.*, V, 400; İbn Abdilhakem, *a.g.e.*, s. 55; Hasan İbrahim Hasan, *a.g.e.*, I, 267.

⁸¹ İbnü'l-Cevzî, *Sîret.*, s.315.

⁸² İbn Abdilhakem, *a.g.e.*, s. 134; Suyûtî, *a.g.e.*, s. 257.

⁸³ İbn Abdilhakem, *a.g.e.*, s. 39.

f.Kamu İdarecilerinin Görev ve Sorumluluklarıyla İlgili Siyaseti

Ömer b. Abdülaziz'in sosyal barış ve adaletin temini için refah toplumu oluşturma kamu yönetiminde şeffaflık ve hesap verilebilirlik, yolsuzluk riskini azaltıcı tedbirler ve kamu yararını koruma konusundaki hassasiyeti ve hukukun üstünlüğü temin etme konularındaki gayret ve çabaları, çok kısa zamanda sonuç vererek, bu neticeler kamuoyu tarafından takdirle karşılanmıştır. Ülkenin müslim ve gayr-i müslim insanları teba olma haklarından eksiksiz olarak istifade etmiş ve devlet başkanı tarafından azınlıklara "sizin lehinize olan bizim de lehimize, sizin aleyhinize olan bizim de aleyhimizedir" şeklinde garanti verilmesi, onları bir güven ve emniyet şeridinde almıştır.

Halife devlet memurlarına halkın işlerine nezaret ederken hassas olmaları gerektiği ve onlardan herhangi bir maddi karşılık almamalarını emretmiştir. Amr b.el-Mühâcir'in rivayetine göre bir gün birisi Ömer b. Abdülaziz'e hediye olarak elma getirir ve Allah Rasûlü (s.a.s)'in gelen hediyeyi yediğini söyler. Bunun üzerine Ömer, "vay senin haline! Allah Rasûlüne hediye edilen şey o gün hediyedir, bugün ise bu hediye bize rüşvettir" diyerek hediyeyi reddetmiştir.⁸⁴ Halife valilerin ve imamların görevde buldukları sürece ticaretle meşgul olmamalarını istemiş, zira bu türlü bir meşgale sebebiyle onların yerine getirmekte oldukları görevlerini ihmal edebilecekleri ve halkın nazarında kendilerini töhmet altında bırakabileceklerini ifade etmiştir.⁸⁵ Ömer ceza hukuku alanında insanların suç işleyip işlemediklerinin tam tesbitinin yapılması hususunda görevli devlet memurlarına ciddi talimatlar vererek haksız yere insanların hapse atılmalarını önlemeye çalışmış bu konuda mağdur olmalarına fırsat vermemiştir. Ayrıca insanların suç işleyip işlemedikleri konusunun netleşmediği müşkil hallerde de davaların kendisine havale edilmesini istemiştir.⁸⁶

Sonuç

Ömer b. Abdülaziz'in hem valilik hem de devlet başkanlığı dönemi hulefa-i raşid döneminden sonra yeni bir ihya, tecdid ve değişim dönemidir. Bu dönemde İslâmî hayat ve siyasî düzenin yeniden dirilişi ve tatbikata konması bu sistemin her zaman uygulanabileceğini ortaya koymaktadır. Ömer b. Abdülaziz devlet yönetiminde sosyal adalet ilkesine son derece dikkat eden halkın yöneticileriyle olan ilişki ve diyalogu konularında son derece duyarlı olan bir devlet adamıydı. Halkın memnuniyet ve huzur içerisinde yaşamasını, valilerin ve diğer kamu yöneticilerinin

⁸⁴ İbn Abdilhakem, a.g.e.,s. 133; Suyûtî, a.g.e., s. 268.

⁸⁵ İbn Abdilhakem, a.g.e., s. 83.

⁸⁶ İbn Sa'd, a.g.e.,V, 356.

onlarla olan ilişkilerinde arardı. Özellikle insanların idarecilerine körü körüne itaat edilmemesi gerektiğini sık sık vurgular ve yeri geldikçe onların yanlış uygulamalarında tenkit edilmesi gerektiği ve hatta onlara bu yanlış uygulamalarında ısrar ettikleri sürece itaat edilemeyeceğini ifade ederdi. Bu sebeple insanlara ve özellikle mazlumlara kendilerine yapılan haksızlıkları şikâyet edebilecek bir sosyal hukuk sistemi inşa etmiştir. Bu çerçevede vatandaşların sosyal adalet ve hukuk kurallarına riayet etmeyen valilere karşı sivil itaatsizlikte bulunabilmeleri hususunu devlet garantisi altına almıştır. Bu konuyu insanlara “Allah’a isyan olan yerde mahlûka itaat yoktur” veciz sözüyle bildirmiştir.

Ömer b. Abdülaziz devrinde ortaya konulan sosyal siyaset sayesinde toplumda insanca yaşamının ortamı hazırlanarak sağlıklı bir toplumun oluşması için gerekli düzenlemeler yapılmıştır. Ülkede müslim gayr-i müslim farkı gözetilmeksizin ülke tebası ortak paydası altında bütün fertlerin mutlu olması için mani olan engellerin önce devlet eliyle sonra da devlete destek olarak fertlerin yardımıyla ortadan kaldırılmasına çalışılmış ve sosyal adalete dayalı olarak sosyal dayanışmayı kuran gelişmiş bir toplumun doğmasına imkân hazırlanmıştır. Bu imkânın hazırlanmasında en önemli katkı ve sorumluluk şüphesiz, devlet başkanının kendini ülke insanın hizmetine adanması, samimi ve azami sorumluluk duygusu içerisinde öz verili gayreti ve çabasıdır. O devleti yönetirken sosyal siyaset amaçlı yasalar çıkartmış ve bunları yürürlüğe koydurmuştur. Bu yasaların yürürlüğünü ve etkin hale getirilmesini sağlamak için ehliyetli denetleme ve istişare komisyonları oluşturmuştur. Onun toplumsal barış siyaseti, kamu hizmetlerine eleman almada ehliyet ve liyakat esası, sağlık eğitim ve ekonomi siyasetleri çok kısa zamanda yürürlüğe konularak halkın refah seviyesini yükseltmiştir. Onun hilafeti döneminde devlet kendine yönelmek yerine devleti oluşturan halka odaklanmıştır. Diğer bir tabir ile “halk devlet için değil devlet halkın refahı için” varolmuştur.

KAYNAKÇA

- Aclûnî, İsmâil b. Muhammed, *Keşfü'l-Hafâ, Dâru'l-Kütütbî'l-İlmiyye*, Beyrut, 1988
 Babanzade, Ahmed Naim, *Tecridi Sarih Tercemesi*, T.T.K., Ankara, 1984.
 Ahmet Cevdet Paşa, *Kıyası Enbiya ve Tevârihu'l-Hulefa*, Bedir Yay., İstanbul, 1977
 Belazurî, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Yahya, *Futûhu'l-Buldân*, Beyrut, 1987.
 Çubuk, Ali, *Sosyal Politika Ve Sosyal Güvenlik*, Gazi Üniversitesi Yay., Ankara, 1983.
 Ebû Dâvud, Süleyman b. Eş'as, *Sünen-ü Ebî Dâvud*, Çağrı Yay., İstanbul, 1981.

- Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdullah, Hilyetü'l-Evliya ve Tabakâtü'l-Asfiya, Beyrut, 1967
- Ebû Ubeyd, Kâsım b. Sellâm, *Kitâbu'l-Emvâl*, Şirketü Mektebe, Kahire, 1975.
- Ebû Yûsuf, Yakub b. İbrahim, *Kitabu'l-Harâc*, Beyrut, 1979.
- Eminoğlu, Ahmed, *V. Raşid Halife Ömer b. Abdülaziz*, İnkılap Yay., İstanbul, 1984.
- Erdoğan, Latif, *Ömer b. Abdülaziz*, Çare Yay., İzmir, 1982.
- Fîrûzâbâdî, Muhammed b. Yakub, *el-Kâmûsu'l-Muhîd*, Daru'l-Cil, Beyrut, tsz.
- Hacevî, Muhammed b. Hasan, *el-Fikru's-Sâmî fî Târîhi'l-Fıkhi'l-İslam*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1995.
- Hasan İbrahim Hasan, *Tarihu'l-İslam*, (Çev. İsmail Yiğit-Sadrettin Gümüş), Kayhan Yay., İstanbul, 1987.
- Heyet, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, Çağ Yay., İstanbul, 1992.
- İbn Abdilhakem, Ebu Muhammed Abdullah, *Sîretü Ömer b. Abdülaziz alâ Mâ Ravâhu'İmâm Malik b. Enes Ve Ashabuhu*, Neşreden; Ahmed Ubeyd, Mektebetü Vehbe, Dimeşk, 1954.
- İbn Ebî Hâtim, Muhamed b. İdris b. Münzir er-Râzî, *Kitabu'l-Cerh Ve't-Ta'dîl*, Beyrut, Haydarabat, 1360.
- İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb*, Daru Sâdr, Beyrut, 1326.
- İbn Haldun, *Mukaddime*, (Haz.: Süleyman Uludağ), Dergah Yay., İstanbul, 2008.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Beyrut, Mektebetü'l-Meârif, 1966.
- İbn Kuteybe, Ebu Muhammed Abdullah B. Müslim, *el-İmâme ve's-Siyâse*, Dâru'l-Marife, Beyrut, tsz.
- İbn Sa'd, *et-Tabakatü'l-Kübra*, Daru Beyrut, Beyrut, 1957.
- İbnü'l-Cevzî, Cemalüddin Ebu'l-Ferec Abdurrahman, *Sîretü ve Menâkıbu Ömer b. Abdülazizi'l-Halîfeti'z-Zâhid*, Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1984.
- İbnü'l-Esîr, İzzuddin Ebî'l-Hasen Ali b. Ebî'l-Hakem Muhammed b. Muhammed Abdülkerim, *el-Kâmilü fî't-Târih*, Dâru Beyrut, Beyrut, 1965.
- Kocaoğlu, Mehmet, *Sosyal Politika*, Tühis Yay., Ankara, 1988.
- Korkmaz, Fahrettin, *Gazzâli'de Devlet*, Diyanet Vakfı Yay., Ankara, 1995.
- Mes'ûdî, Halil Ebû'l-Hasan Ali b. Hüseyin b. Ali, *Murûcu'z-Zeheb ve Meâdinü'l-Cevher*, Beyrut, 1966.
- Mutçalı, Serdar, *Arapça-Türkçe Sözlük*, Dağarcık Yay., İstanbul, 1995.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyin Müslim b. Haccâc, *Sahîhu Müslim*, Çağrı Yay., İstanbul, 1981.
- Sahhar, Abdulhamit Cûde, *Ömer b. Abdülaziz*, (Çev. Numan Yazıcı), Rağbet Yay., İstanbul, 2007.

- Sallâbi, Ali , Ömer b. Abdülaziz, (Çev. Ayhan Ak), Ravza Yay., İstanbul,2009.
- Seyitoğlu, Halil, *Ekonomik Terimler Sözlüğü*, Güzem Yay., Ankara, 1992.
- Seyyar, Ali, *Sosyal Güvenlik Terimleri*, Papatya Yay., İstanbul, 2005.
- Sosyal Siyaset Terimleri*, Sakarya Kitapevi, İstanbul, 2002.
- Suyûtfî, Celaledin Abdurrahman b. Ebu Bekir, *Târîhi'l-Hulefâ*, Beyrut, tsz.
- Yalçıntaş, Nevzat, Tuna -Orhan, *Sosyal Siyaset*, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1991.
- Yiğit, İsmail, "Ömer b. Abdülaziz", *DİA*, TDVY, İstanbul, 2007.
- Zehebî, Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 1986.
- Ziriklî, Hayreddin, *e'l-A'lâm*, Dâru'l-İlm, Beyrut, 1969.